

Polska adaptacja Portretowego Kwestionariusza Wartości Shaloma Schwartza¹

Jan Ciecuch*

Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania, Warszawa

Zbigniew Zaleski

Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II, Lublin

THE POLISH ADAPTATION OF SHALOM SCHWARTZ'S PORTRAIT VALUE QUESTIONNAIRE (PVQ)

The authors present the theoretical basis of the PVQ and psychometric features of its Polish adaptation. The questionnaire measures 10 types of values as the elements of a circle structure. It consists of 40 short descriptions of people and students are asked to indicate their likeness to the person in each description. The presented data come from 1078 Polish subjects. The validity and reliability parameters, comparable to those from other countries, allow for considering the PVQ as a good tool for individual and group research.

WPROWADZENIE

Problematyka wartości w psychologii jest obecna od dawna, choć zauważalne są trzy wzrosty popularności tej tematyki. Pierwszy wiązał się z kwestionariuszem *Studium Wartości* Alporta, Vernona i Lindzey (1931) i Alporta i Vernona (1951). Według kryterium cytowań *Studium Wartości* było w latach 70. XX wieku trzecim najczęściej stosowanym nieprojekcyjnym kwestionariuszem osobowości, po MMPI i EPPS i piątym w ogóle – częściej stosowany był test Rorschacha i TAT (Kopelman, Rovenpor i Guan, 2003). Powoli jednak *Studium Wartości* odchodziło do historii, a po chwilowej przerwie badaniom nad wartościami nowego impulsu dostarczył M. Rokeach (1973, 1982) ze swoją propozycją *Skali Wartości*. Nowość propozycji Rokeacha polegała nie tylko na zupełnie innej konstrukcji narzędzia pomiaru, ale również na usytuowaniu problematyki wartości w perspektywie psychologii osobowości, dzięki czemu badania prowadzone były nowym narzędziem, a ich wyniki interpretowane na gruncie spójnej teorii osobowości.

Wraz z upływem czasu i gromadzeniem wyników badań, potencjał propozycji Rokeacha również stopniowo się wyczerpywał. Złożyły się na to zarówno problemy metodologiczne, coraz wyraźniej podnoszone w stosunku do jego *Skali Wartości*, jak i problematyczność podstaw teoretycznych (Gibbins i Walker, 1994; Brookhart, 1995). Okazało się, że uzyskiwane wyniki trudno zintegrować w spójną wiedzę dotyczącą badanego obszaru. Nowy impuls do rozwoju psychologii wartości tym razem nadszedł

z Jerozolimy za sprawą Shaloma Schwartza. Rozwijana przezeń teoria jest weryfikowana i udoskonalana w imponującym programie badawczym, obejmującym tysiące osób badanych na wszystkich kontynentach. Po raz pierwszy koncepcja została zaproponowana w 1987 r. (Schwartz i Bilsky, 1987), a następnie w 1992 r. poddana gruntownej rewizji (Schwartz, 1992). Zarysowane wówczas tezy i założenia są nadal rozwijane i empirycznie sprawdzane (Schwartz, 2006; w druku; Schwartz i Rubel-Lifschitz, 2009; Schwartz, Bilsky i Janik, w druku), choć zasadnicze zręby teorii pozostały niezmienione.

Schwartz w swoich badaniach, na bazie których konstruował i weryfikował teorię, posługiwał się trzema narzędziami. Początkowo wykorzystywał *Skalę Wartości* Rokeacha, nieco ją modyfikując (Schwartz i Bilsky, 1987, 1990). Następnie zaproponował *Skalę Wartości* (SVS – *Schwartz Value Survey*) własnego autorstwa (Schwartz, 1992). Została ona przetłumaczona na 47 języków, w tym również na język polski przez Marię Jarymowicz, która prowadziła badania z jej użyciem, ale kwestionariusz nie został nigdy opublikowany. W 1994 roku powstała nowa metoda – *Portretowy Kwestionariusz Wartości* (PVQ – *Portrait Value Questionnaire*), omówiona wraz z uzyskanymi dzięki niej wynikami kilka lat później (Schwartz i in., 2001). Jest to narzędzie niezwykle popularne w literaturze światowej, wykorzystywane w wielu międzynarodowych programach badawczych, a w polskiej psychologii ciągle niemal nieobecne.

Polska psychologia dotychczas uczestniczyła w głównym nurcie badań nad wartościami, gdyż zarówno *Stu-*

* Korespondencję dotyczącą artykułu można kierować na adres: Jan Ciecuch, Wyższa Szkoła Finansów i Zarządzania, ul. Pawia 55, 01-030 Warszawa. e-mail: janciecuch@gmail.com

¹ Praca naukowa finansowana ze środków na naukę w latach 2009-2010 jako grant badawczy MNiSW. (nr 1108/B/H03/2009/36).

dium Wartości Allporta dostępne było w języku polskim (m.in. Bielecki, 1993), jak i *Skala Wartości* Rokeacha w opracowaniu Brzozowskiego (1996). Warto byłoby te tradycje kontynuować, dlatego proponujemy polskim badaczom *Portretowy Kwestionariusz Wartości* Schwartza.

tości. Używamy terminu „katalog” na określenie wyczerpującego zbioru wartości. Ludzie różnić się mogą indywidualną hierarchią, która jest konstruowana z elementów uniwersalnego katalogu. Na proponowany przez Schwartza katalog składa się 10 typów wartości. Są one wymienione i krótko scharakteryzowane w Tabeli 1.

Tabela 1
Wartości mierzone kwestionariuszem PVQ

Typ wartości	Krótką charakterystyka
bezpieczeństwo (<i>security</i>)	harmonia, porządek społeczny, bezpieczeństwo osobiste, rodziny i narodowe
władza (<i>power</i>)	status i prestiż społeczny, kontrola i dominacja nad innymi ludźmi oraz zasobami
osiągnięcia (<i>achievement</i>)	osobisty sukces, osiągnięty poprzez demonstrację kompetencji, zgodnie ze społecznymi standardami
hedonizm (<i>hedonism</i>)	dążenie do przyjemności, zaspokajanie własnych – przede wszystkim organicznych – potrzeb
stymulacja (<i>stimulation</i>)	poszukiwanie nowości, dążenie do ekscytującego i urozmaiconego życia
kierowanie sobą (<i>self-direction</i>)	niezależność w myśleniu i działaniu, kreatywność, wolność, autonomiczne wybieranie własnych celów
uniwersalizm (<i>universalism</i>)	troska o dobro wszystkich ludzi, dbałość o ochronę środowiska, sprawiedliwość, mądrość, pokój
życzliwość (<i>benevolence</i>)	troska o dobro najbliższych, rodziny, przyjaciół, znajomych, przyjaźń, miłość
tradycja (<i>tradition</i>)	akceptacja i szacunek wobec rytuałów i idei własnej kultury lub religii
przystosowanie (<i>conformity</i>)	ograniczanie własnych dążeń i działań, które mogłyby szkodzić innym lub naruszyć społeczne normy, posłuszeństwo, samodyscyplina, szacunek wobec starszych

PODSTAWY TEORETYCZNE KWESTIONARIUSZA PVQ SHALOMA SCHWARTZA

Schwartz definiuje wartości w kategoriach wywiedzionych z tradycji Rokeacha. W jego ujęciu są one przekonaniem. Ich bliższa charakterystyka zakorzeniona jest w literaturze i polega na wydobyciu tego, co w dotychczasowych badaniach i teoriach było wspólne. Schwartz (1992, 2006) charakteryzuje zatem wartości-przekonania w formie sześciu właściwości: 1) są przekonaniem powiązanymi z emocjami; 2) odnoszą się do pożądanego celu, które stanowią motywację działania; 3) przekraczają pojedyncze działania i sytuacje, czym różnią się od norm i postaw, ograniczonych zwykle do konkretnych sytuacji; 4) funkcjonują jako standardy ocen i wyborów działań, choć niekoniecznie są w codziennym życiu uświadamiane; 5) są uporządkowane hierarchicznie we względnie stałym system preferencji; 6) działaniem kierują nie pojedyncze preferencje, lecz zbiorowa waga wartości.

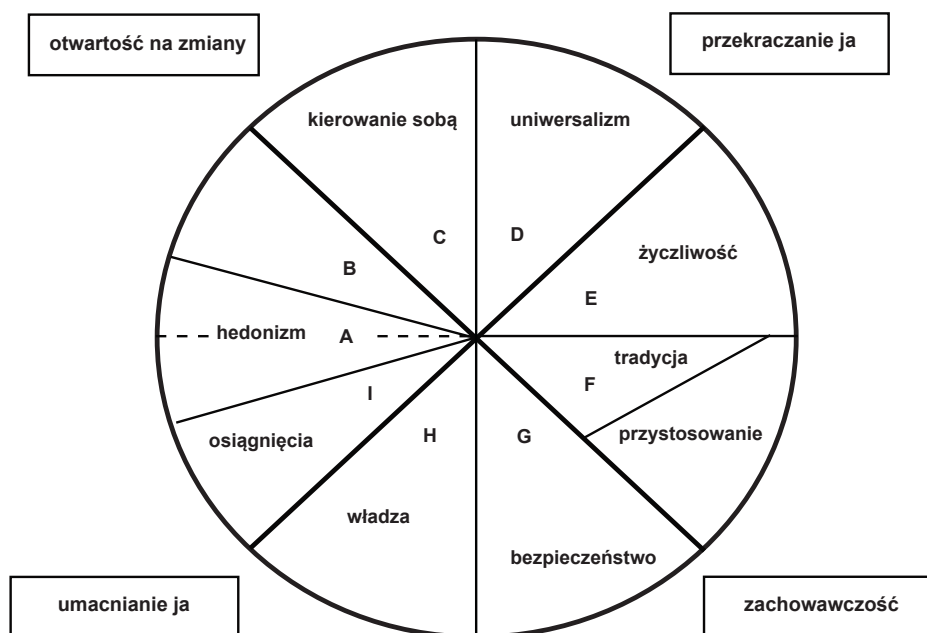
Schwartz traktuje wartości jako reprezentację poznawczą potrzeb, uniwersalnych wymogów, wobec których człowiek staje i z którymi musi się zmierzyć. Bliższa charakterystyka tych wymogów ujmowana jest w kategoriach ewolucyjnych i nieco umyka empirycznej weryfikacji. Dla konstrukcji narzędzia pomiaru i sposobu jego stosowania istotne jest jednakże myślenie w kategoriach kontinuum wartości, które jest dostatecznie uzasadnione empirycznie.

Kluczową tezę Schwartza jest twierdzenie o motywacyjnym kontinuum wartości, którego reprezentację graficzną stanowi koło, przedstawione na Rycinie 1.

Koło wartości ilustruje dwa główne czyny teorii Schwartza: 1) treściowy katalog wartości oraz 2) strukturę war-

Biorąc pod uwagę długą tradycję badań nad wartościami, można by zadać pytanie – czym różni się katalog Schwartza od wielu innych zbiorów – chociażby wspomnianego już Rokeacha? Obie propozycje różnią się oczywiście liczbą. Schwartz proponuje swoistą *Wielką Dzieśiątkę* w odróżnieniu od propozycji Rokeacha, na którą składały się dwie listy, liczące po 18 wartości każda. Nie chodzi tu jednak wyłącznie o redukcję długości. Istotną różnicą między propozycją Schwartza a Rokeacha jest struktura wartości. Wartości według Schwartza stanowią kontinuum rozumiane jako bliskość treściowa sąsiadujących wartości w ramach okręgu. **Stymulacja** jest na przykład spokrewniona z jednej strony z **kierowaniem sobą**, z drugiej strony z **hedonizmem**, który z kolei częściowo podobny jest również do **osiągnięć** itd. Jest to tak zwana zasada podobieństw, wedle której sąsiadujące wartości są do siebie podobne i zwykle możliwa jest ich współrealizacja. Jeśli zatem ktoś realizuje wartości na przykład **życzliwości**, to współrealizowane są zwykle wartości – z jednej strony – **tradycji** i z drugiej strony – **uniwersalizmu**. Koło wartości porządkuje różnorodność wartości i służy naukowej analizie złożonej rzeczywistości aksjologicznej.

W ostatnich tekstach Schwartz coraz wyraźniej podkreśla, że podział na 10 typów jest do pewnego stopnia decyzją arbitralną, jak każdy podział kontinuum na jednostki (Davidov, Schmidt i Schwartz, 2008). Można zatem, jeśli są ku temu dostateczne powody teoretyczne lub empiryczne, zaproponować podział kontinuum na mniejszą lub większą liczbę typów. Taka propozycja polegałaby na tym, że dany typ – na przykład **bezpieczeństwo** – zostałby podzielony na dwa podtypy, ze wskazaniem ich usytuowania w kontinuum – jeden podtyp byłby bliżej

Ryc. 1 Koło wartości Schwartza wraz z 4 metakategoriemi (źródło: Schwartz, 2006)

przystosowania, drugi natomiast – **władzy**. Możliwa jest również modyfikacja przeciwna – połączenie jakichś dwóch sąsiadnych typów w jeden. Przykładem może tu być usytuowanie **przystosowania** i **tradycji**. We wcześniejszych propozycjach były to dwa sąsiadujące typy wartości. Po analizie wielu badań, które nie dostarczały dostatecznego uzasadnienia, aby traktować te wartości jako osobne typy, zostały one połączone w jedną kategorię.

Jednak wcześniejsze analizy zawierające zasadę podobieństwa, nie uwzględniały tezy, że modelem postulowanego kontinuum nie jest linia prosta, lecz koło. Co zatem do dotychczasowej rekapitulacji teorii Schwartza wnosi teza o kołowym układzie wartości? Warto wskazać dwie istotne konsekwencje. Pierwszą z nich jest tak zwana zasada konfliktu, która wraz z omówioną powyżej zasadą podobieństwa, organizuje strukturę wartości. Drugą konsekwencją są ambicje teorii do uniwersalności – ambicje, jak to zostanie wykazane, o silnych argumentach empirycznych świadczących o jej zasadności.

Zamknięcie kontinuum w postaci koła oznacza, iż posuwając się po linii kontinuum okręgu z obszaru A (niech to będą np. wartości **hedonizmu**), przejdziemy do spokrewnionego obszaru B (**stymulacja**), a następnie do kolejnego obszaru C (**kierowanie sobą**), D (**uniwersalizm**) itd., charakteryzujące się coraz mniejszym podobieństwem do A, aż do obszaru F (**przystosowanie – tradycja**), który jest nie podobny, ale różny. Następnie jednak podobieństwo musi wzrastać, ponieważ – kontynuując wędrówkę – dotrzemy znowu do punktu A (**hedonizm**), poprzez sąsiadujące z nim I (**osiągnięcia**), a tym samym treściowo również spokrewnione obszary. Konti-

nuum kołowe ukazuje nie tylko podobieństwo obszarów sąsiadujących, lecz również największe niepodobieństwo a nawet przeciwieństwo obszarów przeciwległych. W rozważanym powyżej przykładzie wartościami najbardziej różniącymi się od **hedonizmu**, jak widać na kole, są wartości **przystosowania** i **tradycji**.

Konflikt. Teza Schwartza jest jednakże mocniejsza niż wywiedziony z analizy kontinuum kołowego wniosek o przeciwstawności. Otóż Schwartz obok zasady zgodności sąsiadujących wartości formułuje zasadę konfliktu wartości przeciwległych. Realizacja w jednym działaniu wartości sąsiadujących jest możliwa, ponieważ u ich podłoża leży zbliżona motywacja, natomiast realizacja w jednym działaniu wartości przeciwległych na modelu kołowym jest niemożliwa, ponieważ prowadzi do sprzecznych konsekwencji – psychologicznych lub społecznych.

Biorąc pod uwagę możliwość innego podziału kontinuum wartości oraz zasadę konfliktu, Schwartz proponuje analizę systemu wartości również w kategoriach czterech metatypów, ukonstytuowanych przez dwa wymiary. Pierwszym wymiarem jest **otwartość na zmiany** (*openness to change*) versus **zachowawczość** (*conservation*), drugim natomiast **umacnianie ja** (*self-enhancement*) versus **przekraczanie ja** (*self-transcendence*). Pierwszy wymiar opisuje konflikt między wartościami niezależności myśli i działań oraz gotowością na zmiany, czyli wartościami **kierowania sobą** i **stymulacji**, a wartościami związanymi z utrzymaniem dotychczasowego porządku, niechęcią do zmian i samoograniczeniem, czyli wartościami **bezpieczeństwa**, **przystosowania** i **tradycji**. Drugi wymiar opisuje konflikt między naciskiem na zaspokaja-

nie własnych potrzeb i realizację własnych interesów, czyli wartościami **osiągnięć** i **władzy**, a wartościami związanymi z dobrem i interesami innych, czyli wartościami **uniwersalizmu** i **życzliwości**. **Hedonizm** w tej klasyfikacji wiąże się zarówno z otwartością na zmiany, jak i umacnianiem siebie. Dwuwymiarowa przestrzeń jawi się jako proste i zrozumiałe narzędzie do analizy wartości.

Od początku rozwoju teorii Schwartz (1992) przekonanywał, że jego propozycja nie jest jedynie kolejnym katalogiem wartości. Kołowy model struktury wartości jest oryginalnym elementem teorii, odróżniającym ją od dotychczasowych propozycji. Umożliwia on opis nie tylko pojedynczych preferencji, ale ich całościowej struktury. W jednym z ostatnich tekstów, rozważając związek preferowanych wartości z zachowaniami prospołecznymi, Schwartz (w druku) przekonuje, że jedną z przyczyn dotychczasowych problemów z empirycznym wykazaniem tego typu związków była koncentracja na wartościach najbardziej preferowanych, co było typowe dla tradycji Rokeacha. Wartości najbardziej preferowane stanowią jednakże jedynie element struktury wartości człowieka; preferencja jednych wartości współwystępuje z preferencją innych, wyklucza się z preferencją jeszcze innych lub jest od nich niezależna. Analiza związku wartości z dowolną zmienną np. pomaganie innym jest bardziej informacyjne i dostarcza dużo bardziej przekonujących i wyrazistych wyjaśnień, jeśli badać się będzie związek z całą strukturą wartości.

Uniwersalizm. Drugą, zapowiedzianą powyżej konsekwencją kołowej struktury wartości jest teza o uniwersalizmie struktury. Zauważmy, że dopóki rozważamy kontinuum wartości bez tezy o jej kołowym zamknięciu, można zasadnie oczekiwać, że listę wartości w obie strony można łatwo wydłużać, a takie pokusy są. Przyjęcie tezy o kołowym kształcie kontinuum ma z konieczności również tę konsekwencję, że katalog wartości jest teoretycznie zamknięty i kompletny. Krótko mówiąc – więcej wartości już nie ma. Ewentualne wydłużenie katalogu możliwe jest jedynie poprzez przejście na poziom bardziej szczegółowy i podział niektórych typów na podtypy. Podobnie skrócenie katalogu jest możliwe wyłącznie poprzez przejście na poziom rozważań bardziej ogólnych i integrację kilku podtypów w kategorii nadrzędne, czego przykładem może być – omawiana powyżej – klasyfikacja czterech metatypów na dwóch wymiarach.

Warto zwrócić uwagę na to, że motywacyjny charakter wartości uzasadnia oczekiwanie nie tylko kompletności struktury, ale również jej uniwersalności międzykulturowej. Motywacyjne kontinuum koła wartości opisywać można jako swoistą uniwersalną „gramatykę wartości”. Ludzie różnić się mogą preferencjami wartości zarówno w obrębie jednej kultury, jak i między kulturami, ale owe preferencje rządzone są regułami opisywanymi w kołowym modelu wartości (Schwartz, 1992, 2006). Oznacza to, że indywidualne i kulturowe „hierarchie” wartości kształtowane są według omówionych powyżej zasad podobieństwa i konfliktu.

Wyraziste i syntetyzujące tezy z całą pewnością są psychologii bardzo potrzebne. Propozycja Schwartza jest niewątpliwie taką syntetyzującą i można by rzec – wedle zaleceń Poppera – śmiałą hipotezą. Czy jednakże również jest hipotezą po popperowsku weryfikowalną? Otóż siła propozycji Schwartza polega właśnie na ogromnej liczbie badań, które w znacznej mierze ją potwierdzają. Krótko omówimy wyłącznie te badania, które stanowią weryfikację teorii, są też testem trafności adaptowanego tu narzędzia. Najpierw jednak zostanie omówione adaptowane narzędzie – *Kwestionariusz Portretów PVQ*.

KWESTIONARIUSZ PORTRAITS VALUE QUESTIONNAIRE (PVQ) S. SCHWARTZA

Kwestionariusz PVQ mierzy preferencję 10 typów wartości, scharakteryzowanych w Tabeli 1 i usytuowanych we wzajemnych relacjach na Rycinie 1. Adaptowana wersja składa się z 40 itemów, choć znane są również wersje: 28-itemowa (Steinmetz, Schmidt, Tina-Booh, Wieczorek i Schwartz, 2009) oraz stosowana w Europejskim Sondażu Społecznym od 2002 r. wersja 21-itemowa (Davidov, Schmidt, Schwartz, 2008). Wersje liczące mniej itemów funkcjonowały jako wersje skrócone, ale charakteryzowały się słabszymi właściwościami psychometrycznymi. Dla polskiej populacji dokonaliśmy adaptacji podstawowej wersji 40-itemowego PVQ. Skale są budowane przez różne liczby itemów – od 3 do 6, w zależności od treściowej obszerności badanego typu. Skale stymulacji, hedonizmu i władzy składają się z trzech itemów; skale przystosowania, tradycji, życzliwości, kierowania sobą i osiągnięć składają się z czterech itemów; na skalę bezpieczeństwa składa się pięć, a na skalę uniwersalizmu – sześć itemów.

Itemy *Portretowego Kwestionariusza Wartości* opisują różnych ludzi w kategoriach ich celów, aspiracji i przekonań dotyczących tego, co w życiu ważne. Składają się zawsze z dwóch zdań. Jedno w większym stopniu nazywa ów cel, drugie natomiast jest dodatkowym wyjaśnieniem, uszczegółowieniem, czasem w terminach bardziej konkretnych (przykładowy item ze skali kierowania sobą: „Jest dla niego ważne, aby samemu decydować o tym, co ma robić.” „Lubi mieć wolną rękę w wybieraniu i planowaniu własnych czynności”). Zadaniem osoby badanej jest odpowiedź na pytanie: „W jakim stopniu ten ktoś jest podobny do Ciebie?” Odpowiedź udzielana jest na 6-stopniowej skali (1–bardzo podobny do mnie, 2–podobny do mnie, 3–prawie podobny do mnie, 4–trochę podobny do mnie, 5–niepodobny do mnie, 6–zupełnie niepodobny do mnie).

Warto zwrócić uwagę na następujące cechy takiego sposobu pomiaru wartości:

- 1) W porównaniu z SVS (*Schwartz Value Survey*), czyli poprzednim narzędziem Schwartza, PVQ mierzy wartości w sposób pośredni i nie wymaga w takim stopniu jak SVS (a także narzędzie Rokeacha) abstrakcyjnego myślenia. W przeciwieństwie do poprzedników, PVQ umożliwia zatem

pomiar wartości nawet dzieci od 12 roku życia (Schwartz, 2005). Przewaga PVQ nad poprzednimi narzędziami nie polega jednak wyłącznie na możliwości objęcia badaniami osób młodszych. Jest to propozycja pomiaru wartości nie-wprost, co otwiera ogromne możliwości badań i analiz (Fischhoff, 1991). Wartości, jakkolwiek bardzo ważne w regulacji zachowania osób dorosłych, czasami są trudno uświadamiane. Myśli się o nich bardziej w kategoriach konkretnych zachowań i ludzi, niż w kategoriach ogólniejszych zasad.

- 2) Proponowany w PVQ pomiar polega na porównaniu opisywanej osoby do siebie. Dlaczego jednakże nie zapytać wprost osób badanych o to, w podanym powyżej przykładzie: „Jest dla Ciebie ważne, aby samemu decydować o tym, co masz robić?” Schwartz (2007) przekonuje, że wybraną przez niego formułę pytania („W jakim stopniu ten ktoś jest podobny do Ciebie”) cechuje większy realizm psychologiczny. Ludzie bowiem niezbyt często zastanawiają się nad tym, co jest dla nich w życiu ważne lub najważniejsze, natomiast stosunkowo często porównują się z innymi. Powszechność i naturalność owych porównań uzasadnia ich wykorzystanie do pomiaru wartości.
- 3) Nieprzypadkowy jest również kierunek porównań – zadaniem badanego jest porównanie opisywanej osoby do siebie, a nie siebie do owej osoby. Intencją Schwartza (2007) było to, aby badani w procesie porównania koncentrowali się wyłącznie na opisywanej osobie. W sytuacji porównania siebie do opisu, badani mogliby koncentrować się na zupełnie innych cechach, przez pryzmat których myślą o sobie.
- 4) Przedstawienie tego kogoś w kategoriach ważnych dla niego dążeń, aspiracji i przekonań rozwiązuje problem znaczenia słów użytych do nazwania wartości, który pojawiał zarówno w przypadku *Schwartz Value Survey* i *Rokeach Values Survey* (Schwartz i in., 2001). W obu tamtych skalach niektóre określenia (np. ambitny) mogły być interpretowane albo jako wartość (uważam to za ważne) albo jako cecha (taki jestem, choć wcale nie uważam tego za ważne).
- 5) Skala odpowiedzi, na której badani szacują swoje podobieństwo jest celowo niesymetryczna (badany ma do wyboru cztery poziomy nasilenia podobieństwa i tylko dwa niepodobieństwa). Jak wyjaśnia Schwartz (2005), przyczyną takiej konstrukcji odpowiedzi jest natura mierzonego konstruktów. Wartości dotyczą bowiem tego, co społecznie pożądane. W konsekwencji badani dużo częściej wykorzystują tę część skali, która opisuje podobieństwo do opisywanych osób i łatwiej im jest ją stopniować. Celem odzwierciedlenia tego różnicowania odpowiedzi wydłużono część skali wyrażającą różne poziomy badanego podobieństwa.

Z ostatnią omówioną cechą kwestionariusza wiąże się również sposób obliczania wskaźników preferencji war-

tości. Schwartz (1992, 2005) proponuje, aby uwzględniać sposób wykorzystania skali przez badanego. Wskaźnikiem preferencji wartości jest zatem różnica średniej uzyskanej dla wszystkich wartości oraz średniej uzyskanej dla danego typu wartości. W polskiej psychologii taką procedurę obliczania wskaźników wartości proponowała Wieczorkowska i Smoleńska (1991).

PROCEDURA POLSKIEJ ADAPTACJI KWESTIONARIUSZA PORTRETOWEGO KWESTIONARIUSZA WARTOŚCI PVQ

Portretowy Kwestionariusz Wartości PVQ został przetłumaczony w 2004 roku przez Zbigniewa Zaleskiego, wraz z procedurą tłumaczenia zwrotnego w ścisłej współpracy z Shalomem Schwartzem. Wstępne wyniki empiryczne obiecująco wskazywały na dobre parametry psychometryczne poszczególnych skal, a zasada podobieństwa wartości sąsiednich i konfliktu przeciwstawnych uzyskała potwierdzenie korelacyjne (Żywiec, 2002). Dla celów porównań chronologicznych przytoczymy średnie wyniki wartości z roku 2001 dla polskiej grupy 120 osób (średnia wieku 27 lat): hedonizm -3.81, stymulacja - 4.17, kierowanie sobą - 4.88, uniwersalizm - 4.46, życzliwość - 4.58, tradycja - 3.53, przystosowanie - 4.06, bezpieczeństwo - 4.35, władza - 3.25 i osiągnięcia - 4.02. W 2007 r. Jan Ciecuch rozpoczął serię badań z użyciem kwestionariusza, dokonał rewizji tłumaczenia - również w ścisłej współpracy z Shalomem Schwartzem - oraz wykonał serię analiz psychometrycznych. Polska wersja *Portretowego Kwestionariusza Wartości* została ostatecznie zaakceptowana przez Shaloma Schwartza. Kwestionariusz zostanie wkrótce opublikowany wraz z podręcznikiem jako metoda badawcza.

Prezentowane poniżej wyniki analiz psychometrycznych zostały wykonane na podstawie wyników badań wykonanych w roku 2008. Badania przeprowadzono w grupie 1078 osób w wieku od 16 do 30 lat ($m=21.9$, $sd=3.7$). W badanej próbie znalazło się 51% kobiet oraz 49% mężczyzn. Badani pochodzili z Polski centralnej, uczyli się w gimnazjach, szkołach średnich lub studiowali na różnych uczelniach wyższych.

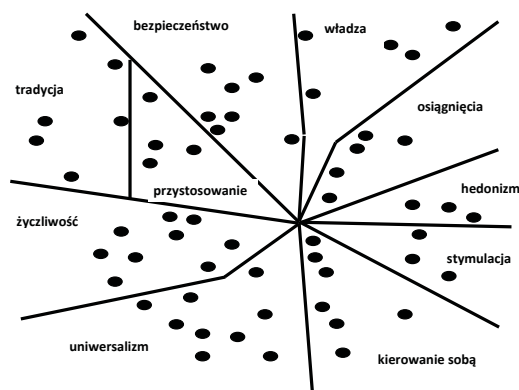
WŁAŚCIWOŚCI PSYCHOMETRYCZNE POLSKIEJ ADAPTACJI KWESTIONARIUSZA PVQ

Poniżej zostaną zaprezentowane wyniki dotyczące trafności oraz rzetelności kwestionariusza. Rzetelność rozumianą jako zgodność wewnętrzną oszacowano metodą α Cronbacha. Nieco więcej miejsca poświęcono różnym aspektom trafności. Jak to już sugerowano powyżej, weryfikacja trafności PVQ jest zarazem testem hipotezy dotyczącej kompletności oraz kołowej struktury wartości, która została już pozytywnie zweryfikowana w wielu badaniach, również międzykulturowych (Schwartz, 2005, 2006, 2007). Jej pozytywna weryfikacja w polskiej próbie oznaczać będzie również trafność adaptacji narzędzia i potwierdzenie dwu wniosków wyprowadzonych z mode-

lu kołowego. Pierwszy dotyczy spodziewanych wyników w skalowaniu wielowymiarowym, drugi – spodziewanego układu związków wartości z innymi zmiennymi – układ ten powinien przyjmować kształt zbliżony do sinusoidy. Poniżej ukazane zostanie teoretyczne wyprowadzenie obu wniosków z modelu kołowego oraz ich empiryczna weryfikacja. Zaprezentowane zostaną również wyniki konfirmacyjnej analizy czynnikowej.

TRAFNOŚĆ POLSKIEJ ADAPTACJI PVQ

Zadaniem PVQ jest pomiar preferencji wartości, które – zgodnie z teorią – są opisane na kołowym kontinuum, rządzone zasadami podobieństwa i konfliktu. Na poparcie swojej tezy Schwartz (2006) przedstawia wyniki skalowania wielowymiarowego. Sposób jego argumentacji jest następujący: Jeśli wartości tworzą kontinuum, to skalowanie wielowymiarowe powinno wygenerować przestrzeń, w miarę równomiernie pokrytą punktami obrazującymi itemy. Rozrzut owych punktów powinien dać się podzielić na postulowane przez teorię obszary. Uzyskano wiele zgodnych z teorią rezultatów, przy czym wyniki skalowania wielowymiarowego były tym bardziej wyraziste, im bardziej liczną i różnorodną próbę, pochodzącą z wielu krajów poddawano analizie. Na Rycinie 2

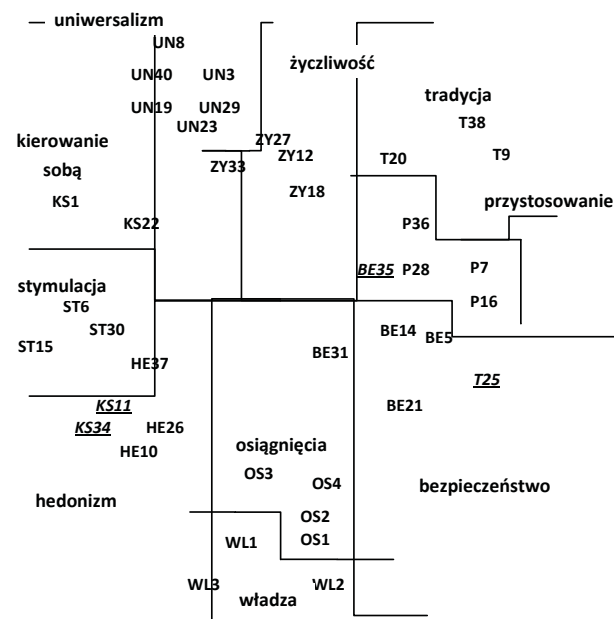
Ryc. 2. Wyniki skalowania wielowymiarowego w grupie zebranej z 68 krajów (źródło: Schwartz, 2006)

zaprezentowano wyniki skalowania wielowymiarowego pochodzące z 68 krajów (Schwartz, 2006). Są to wprawdzie wyniki, w których stosowano *Schwartz Value Survey SVS* (dlatego nie opisywaliśmy tu szczegółowo punktów na przedstawionym rysunku) ale podobne wyniki uzyskane są również przy użyciu PVQ.

W trakcie prac nad narzędziem Schwartz zachęcał swoich współpracowników z różnych krajów, ażeby dodawali do kwestionariusza itemy, które według nich mierzyłyby wartości w danej kulturze ważne, choć nie ujęte w klasyfikacji Schwartz. Okazało się, że dodane itemy nie konstytuowały wyraźnie nowego obszaru, sytuując się w znanych, już opisanych różnych obszarach koła, co Schwartz (2006) traktował jako argument na rzecz kompletności proponowanego katalogu.

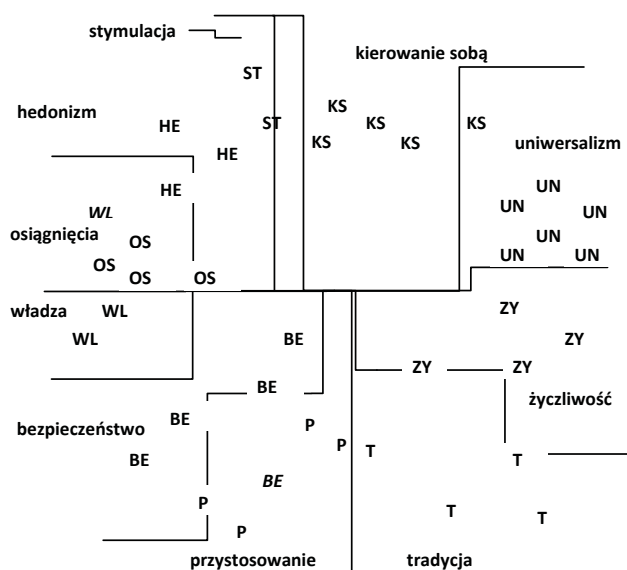
Wyniki skalowania wielowymiarowego uzyskiwane w poszczególnych krajach nieco odbiegają od modelu. Nieznaczne odstępstwa najczęściej polegają na łączeniu się dwóch typów w jeden, niemożliwy do podziału obszar lub łączeniu się kilku, pojedynczych itemów z innym obszarem niż zakładano. Na Rycinie 3 przedstawiono wyniki skalowania w grupie studentów fińskich (badanych fińską wersją PVQ), na Rycinie 4 wyniki uzyskane w grupie studentów niemieckich (badanych niemiecką wersją PVQ), natomiast na Rycinie 5 wyniki w badanej przez nas próbie polskiej ($n=1078$).

Liczby na Rycinach 3 (próba fińska) i 5 (próba polska) oznaczają kolejne itemy (we wszystkich wersjach językowych jest taka sama kolejność itemów). Autorzy wersji niemieckiej nie opisali szczegółowo punktów w przestrzeni numeracją itemów. Jeśli jakiś item pojawiał się w obszarze właściwym dla innego typu wartości, zaznaczyliśmy to na Rycinach 3, 4, i 5 podkreśleniem oznaczenia danego itemu. Wyniki uzyskane w trzech krajach są do siebie bardzo zbliżone, a różnice nie podważają zasadniczych zrębów teorii Schwartz.

Ryc. 3. Wyniki skalowania wielowymiarowego w grupie studentów fińskich $n=309$ (źródło: Koivula i Verkaselo, 2006)

Wyniki polskie. W badanej próbie Polaków wykonaliśmy skalowanie wielowymiarowe metodą *Smallest Space Analysis*, w pakiecie statystycznym HUDAP (*Hebrew University Data Analysis Package*), zalecanym przez Schwartz do analiz skalowania wielowymiarowego. Podobieństwa (*kind of similarities*) określono na podstawie korelacji Pearsona. Dla przestrzeni 3-wymiarowej uzyskano współczynnik alienacji w wysokości .13, a dla przestrzeni 2-wymiarowej .16. Przestrzenią zakładaną

Ryc. 4. Wyniki skalowania wielowymiarowego w grupie studentów niemieckich, $n=321$ (źródło: Schmidt i inni, 2007)

teoretycznie, jako dostatecznie dobrze opisującą uzyskane dane była przestrzeń 2-wymiarowa. Uzyskany współczynnik alienacji dla przestrzeni 2-wymiarowej jest wprawdzie nieco słabszy niż dla przestrzeni 3-wymiarowej, jednakże można uznać przestrzeń 2-wymiarową jako dostatecznie dobrze opisującą dane, ponieważ przyjmuje się próg akceptowalności dopasowania na poziomie nie wyższym niż .2 (Amar, 2005).

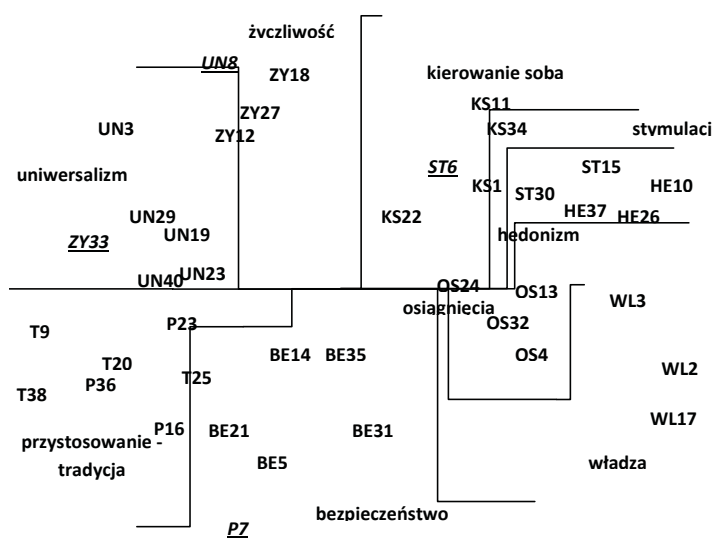
W stosunku do teoretycznego modelu koła wystąpiły jedynie niewielkie odchylenia. Przystosowanie połączyło się w nierozdzielny splot z tradycją, co pojawiała się już w innych badaniach, między innymi w zaprezentowanych na Rycinie 3 wynikach studentów fińskich. Władza ukonstytuowała się peryferyjnie w stosunku do osiągnięć, co również pojawiała się już w innych badaniach, między innymi w Finlandii (Koivula i Verkasalo, 2006). W polskiej grupie badanej stwierdzono również zamienną miejscami uniwersalizmu i życzliwości. Życzliwość w badanej próbie lokowała się pomiędzy uniwersalizmem a kierowaniem sobą. Zważywszy wszakże, że w niektórych badaniach uniwersalizm łączy się z życzliwością, konstytuując jeden wspólny obszar (Davidov, Schmidt i Schwartz, 2008), uzyskany wynik skalowania wielowymiarowego można potraktować jako mocny argument na rzecz trafności adoptowanego narzędzia.

PVQ jest kwestionariuszem skonstruowanym w strategii dedukcyjnej (Zawadzki, 2006), dlatego też do weryfikacji trafności teoretycznej wykorzystano również konformacyjną analizę czynnikową. Schwartz podkreśla, że analizę tę należy stosować z dużą ostrożnością, ponieważ nie jest ona przewidziana do testowania kołowej struktury wartości (Schwartz i Boehnke, 2004).

Konfirmacyjną analizę czynnikową wykonaliśmy w programie Amos 7.0. Okazało się, że przy 10 typach wartości jako zmiennych latentnych macierz kowariancji nie jest zdefiniowana pozytywnie, co oznacza wysokie skorelowanie wybranych zmiennych latentnych, uniemożliwiające ich rozróżnienie. Rozwiązania problemu poszukiwaliśmy na dwóch płaszczyznach – po pierwsze dokonaliśmy analizy teoretycznej wyodrębnionych przez Schwartza typów wartości oraz powiązań między nimi. Po drugie dokonaliśmy analizy współczynników korelacji między zmiennymi latentnymi wygenerowanych w analizie z 10 typami wartości. Poszukiwania modyfikacji na obu płaszczyznach doprowadziły nas do spójnej propozycji rozwiązania, zgodnej z wynikami uzyskanymi również przez Schwartza.

Analizy teoretyczne, weryfikowane w wielu badaniach skłoniły Schwartza do umieszczenia dwóch typów wartości, to jest tradycji i przystosowania w jednym obszarze koła, jako typy ściśle się ze sobą wiążące. Takie wyniki uzyskaliśmy też w prezentowanym powyżej skalowaniu wielowymiarowym. W konfirmacyjnej analizie czynnikowej przeprowadzonej z 10 wartościami okazało się, że współczynnik korelacji między tradycją a przystosowaniem jest najwyższy i wynosi .95.

W takiej sytuacji połączyliśmy wartości tradycji i przystosowania w jedną zmienną latentną i wykonaliśmy konfirmacyjną analizę czynnikową z 9 wartościami. W ten sposób rozwiązany został problem braku pozytywnego zdefiniowania macierzy kowariancji. W Tabeli 2 zamieszczono standaryzowane ładunki czynnikowe itemów budujących kolejne typy wartości.

Ryc. 5. Wyniki skalowania wielowymiarowego w badanej grupie Polaków $n=1078$

Tabela 2

Standaryzowane ładunki czynnikowe w konfirmacyjnej analizie czynnikowej z 9 typami wartości mierzonymi przez PVQ w badanej grupie ($n=1078$)

Typ wartości	item	sic*
przystosowanie – tradycja	7	.346
	9	.422
	16	.548
	20	.621
	25	.516
	28	.525
	36	.594
	38	.517
życliwość	12	.637
	18	.600
	27	.750
	33	.370
uniwersalizm	3	.534
	8	.432
	19	.636
	23	.646
	29	.702
	40	.530
kierowanie sobą	1	.525
	11	.569
	22	.600
	34	.575
stymulacja	6	.531
	15	.644
	30	.621
hedonizm	10	.722
	26	.649
	37	.856
osiągnięcia	4	.513
	13	.710
	24	.630
	32	.660
władza	2	.557
	17	.722
	39	.731
bezpieczeństwo	5	.457
	14	.555
	21	.427
	31	.417
	35	.531

* sic – standaryzowane ładunki czynnikowe

Uzyskano następujące wskaźniki dopasowania modelu: $\chi^2=3572$, $df=704$, $RMSEA=.064$, $BIC=4382$ (model nasycony: 5726) $CAIC=4498$ (model nasycony: 6546). Uzyskane wyniki są zbliżone do obecnych w literaturze (Schmidt i in., 2007). Są one uznawane za wskaźniki wystarczającego dopasowania, mimo wielu kontrowersji związanych z dopasowaniem modelu i dyskusji toczonej na ten temat.

Konfirmacyjna analiza czynnikowa dopuszcza skorelowanie zmiennych latentnych. W kołowym modelu wartości Schwartza skorelowanie kolejnych wartości ze sobą jest nie tylko dopuszczane, ale również przewidywany

jest układ korelacji. Najbardziej skorelowane powinny być typy wartości sąsiadujące na kole, ze względu na zasadę podobieństwa, natomiast w stosunku do wartości leżących po przeciwległych stronach koła można oczekiwać korelacji negatywnej, ze względu na zasadę konfliktu. Przedstawione w Tabeli 3 korelacje między zmiennymi latentnymi w konformacyjnej analizie czynnikowej, w dużej większości spełniają teoretyczne oczekiwania.

Pogrubionym drukiem zaznaczono korelacje między wartościami sąsiadującymi na kole. Korelacje te, zgodnie z przewidywaniami teoretycznymi (na podstawie zasad organizujących strukturę kołową) powinny być najwyższe. Uzyskane współczynniki korelacji w zdecydowanej większości spełniły to oczekiwanie. W nielicznych przypadkach nie były wprawdzie najwyższe, ale wystarczająco wysokie i niewiele niższe od korelacji z kolejnym typem (np. korelacja kierowania sobą z uniwersalizmem jest nieco niższa niż korelacja kierowania sobą z życliwością). Jedynym odstępstwem była stosunkowo niska korelacja bezpieczeństwa z władzą, choć również w tym przypadku układ korelacji władzy z kolejnymi typami jest zgodny z oczekiwanym (największa z osiągnięciami, następnie – kolejne coraz mniejsze aż do największej negatywnej z życliwością i uniwersalizmem, a następnie znowu wyższa (pozytywna) z bezpieczeństwem).

Drugą zapowiedzianą powyżej konsekwencją kołowej struktury wartości jest oczekiwany sinusoidalny układ zależności między wartościami a wprowadzoną do analizy zmienną (np. preferencje polityczne). Z zasad podobieństwa i konfliktu, można wygenerować hipotezę, że wprowadzona do badania zmienna nie wiąże się jedynie z jakąś jedną wybraną wartością, lecz z całym ich układem. Jeśli zatem zmienna Z wiąże się pozytywnie z wartościami C, to oczekiwać można zbliżonego, pozytywnego związku zmiennej Z z wartościami B i D, czyli wartościami sąsiadującymi na kole wartości. Zarazem powinno się oczekiwać negatywnego związku z wartościami G, leżącymi po przeciwległej stronie koła. Jeśli kolejne wartości z koła zostaną przeniesione na oś X w układzie współrzędnych, to naniesione na układ wskaźniki związku wartości z daną zmienną Z przybiorą kształt zbliżony do sinusoidy. Opisany układ wyników został wielokrotnie potwierdzony empirycznie (Schwartz, 2006). Przykładem może być zbliżony do sinusoidy układ zależności między preferencjami partyjnymi we Włoszech a uznawanymi wartościami, mierzonymi włoską adaptacją PVQ (Capra i in., 2006).

W ramach niniejszej adaptacji potraktowano testowanie hipotezy sinusoidalnej jako weryfikację trafności narzędzia. Zaprezentowane zostaną dwie analizy. Pierwsza z nich dotyczy różnic między kobietami a mężczyznami, które na gruncie teorii Schwartza nie są katalogiem pojedynczych różnic, ale różnicą całej struktury. Różnice międzypłciowe są dość dobrze udokumentowanym wynikiem w dziesiątkach badań, również międzykulturowych prowadzonych przez Schwartza i jego współpracowników (Schwartz i Rubel, 2005; Schwartz i Rubel-Lifschitz, 2009). W Tabeli 4 przedstawiono różnice w preferencjach

Tabela 3

Współczynniki korelacji między typami wartości jako zmiennymi latentnymi w confirmacyjnej analizie czynnikowej (n=1078)

	PT	ZY	UN	KS	ST	HE	OS	WL	BE
przystosowanie – tradycja (PT)	1	.480	.635	.057	-.016	-.139	.064	-.141	.768
życzliwość (ZY)	.480	1	.744	.489	.290	.160	.124	-.181	.427
uniwersalizm (UN)	.635	.744	1	.423	.109	-.046	.124	-.181	.733
kierowanie sobą (KS)	.057	.489	.423	1	.698	.403	.652	.418	.363
stymulacja (ST)	-.016	.290	.109	.698	1	.773	.641	.531	.120
hedonizm (HE)	-.139	.160	-.046	.403	.773	1	.484	.451	.029
osiągnięcia (OS)	.064	.183	.124	.652	.641	.484	1	.766	.351
władza (WL)	-.141	-.192	-.181	.418	.531	.451	.766	1	.104
bezpieczeństwo (BE)	.768	.427	.733	.363	.120	.029	.351	.104	1

Tabela 4

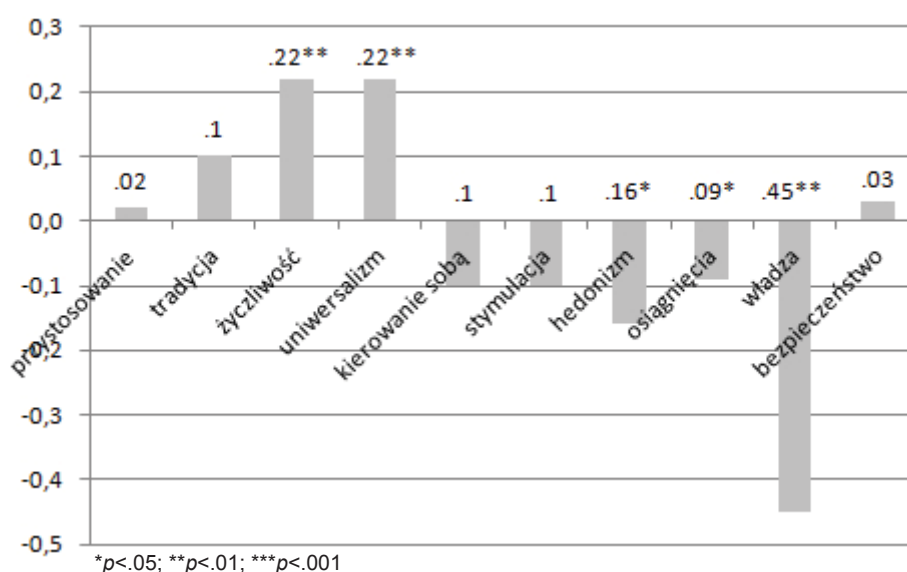
Różnice w preferencjach wartości między kobietami a mężczyznami w badanej próbie n=1078

	kobiety	mężczyźni	test t (df=1076)	p
Przystosowanie	-.27	-.29	.50	n.i
Tradycja	-.49	-.59	.34	n.i
Życzliwość	.55	.33	5.50	.01
Uniwersalizm	.35	.13	5.50	.01
Kierowanie sobą	.46	.54	-1.86	n.i
Stymulacja	.08	.18	-1.91	n.i
Hedonizm	-.06	.10	-2.46	.05
Osiągnięcia	.04	.14	-2.00	.05
Władza	-1.04	-.59	-7.05	.01
Bezpieczeństwo	-.04	-.07	.73	n.i

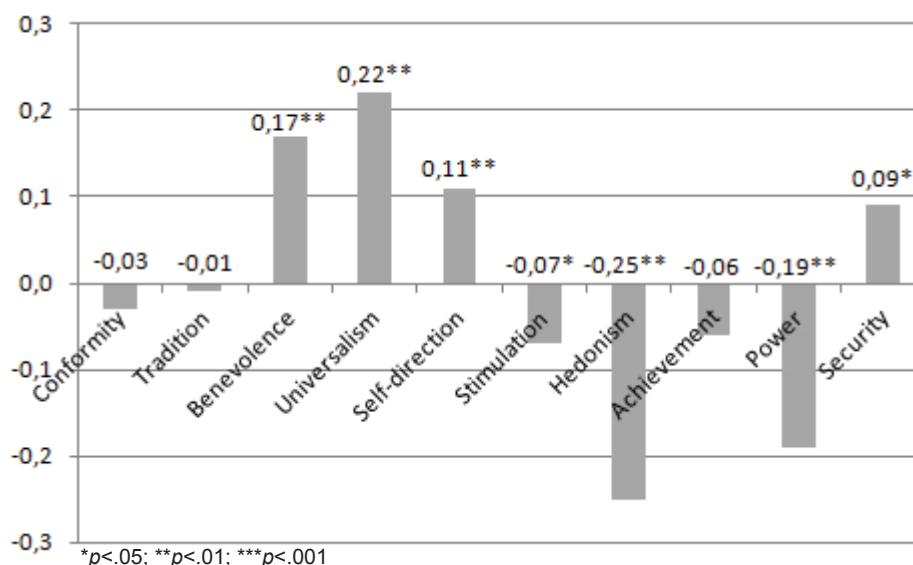
poszczególnych wartości między kobietami a mężczyznami uzyskane w grupie polskiej. Na Rycinie 5 zilustrowano układ uzyskanych różnic.

Warto podkreślić, że wartości w istotny sposób różnicujące kobiety i mężczyzn, to wartości leżące po przeciwnych stronach koła (życzliwość i uniwersalizm *versus* osiągnięcia, hedonizm, władza), zatem brak różnic w wartościach leżących pomiędzy tymi skrajnościami jest zgodny z przewidywaniami sformułowanymi na podstawie hipotezy siunsoidalnej oraz z wynikami uzyskanymi w innych badaniach.

Drugim przykładem jest przedstawiony na Rycinie 6 układ współczynników korelacji preferencji wartości z informacyjnym stylem tożsamości według modelu tożsamości Berzonsky'ego (Ciecuch, 2009). Jedynym, niewielkim odstępstwem od oczekiwanego układu jest nieco niższy współczynnik korelacji stylu informacyjnego z osiągnięciami. Układ związków informacyjnego stylu

Ryc. 6. Układ różnic w preferencji wartości między kobietami a mężczyznami. Różnice ze znakiem dodatnim oznaczają wyższą preferencję u kobiet, różnice ze znakiem ujemnym oznaczają wyższą preferencję u mężczyzn (* $p < 0,05$; ** $p < 0,01$; *** $p < 0,001$)

Rys. 7. Współczynniki korelacji między stylem informacyjnym a preferencjami wartości ($n=1078$).

tożsamości z pozostałymi 9 typami wartości jest zgodny z hipotezą sinusoidalną.

Uzyskane sinusoidalne układy związku preferencji wartości z badanymi zmiennymi (płeć oraz informacyjny styl tożsamości) świadczą o wysokiej trafności adaptowanego narzędzia.

RZETELNOŚĆ POLSKIEJ ADAPTACJI PVQ

Rzetelność polskiej wersji PVQ oszacowano metodą α Cronbacha. W Tabeli 5 zamieszczono wskaźniki α Cronbacha dla każdej ze skal oraz moce dyskryminacyjne itemów.

Dla skal przystosowania oraz tradycji policzono zarówno wskaźniki osobno, jak również potraktowano je jako jedną skalę przystosowania-tradycji. W tabeli pokazano również wyniki uzyskane przez Schwartza (2005) w Chile, Niemczech, Indonezji, Włoszech, Peru, Ukrainie i Polsce przed 2005 rokiem w grupie $n=7480$. Porównanie wskaźników uzyskanych w prezentowanych tu badaniach z obecnymi w literaturze pozwala na określenie rzetelności jako zadowalającej. Sytuuje się ona najczęściej pośrodku przedziału wskaźników uzyskanych dla badanych krajów.

Warto dodać, że skala życzliwości, po wyeliminowaniu itemu 33, charakteryzującego się również najmniejszą mocą dyskryminacyjną, uzyskała wskaźnik rzetelności α Cronbacha $\alpha=.71$, zatem ten item nieco obniża rzetelność skali życzliwości. Policzono również α Cronbacha dla czterech metakategorii. Uzyskano następujące wyniki: zachowawczość (na którą składają się wartości bezpieczeństwa, przystosowania oraz tradycji) uzyskała wskaźnik $\alpha=.79$; otwartość na zmiany (na którą składają się wartości kierowania sobą, stymulacji i hedonizmu) uzyskała wskaźnik $\alpha=.80$; umacnianie ja (na które składają się wartości osiągnięć i władzy) uzyskało wskaźnik

$\alpha=.80$; przekraczanie ja (na które składają się wartości życzliwości i uniwersalizmu) uzyskało wskaźnik $\alpha=.81$. Oznacza to, że rzetelność dla metakategorii jest również satysfakcjonująca.

PODSUMOWANIE

Zaprezentowane analizy uzasadniają tezę o dobrych psychometrycznych właściwościach polskiej adaptacji *Portretowego Kwestionariusza Wartości PVQ* Shaloma Schwartza. Uzyskane wskaźniki psychometryczne, jak to wskazywano powyżej, są porównywalne do wskaźników adaptacji przeprowadzonych w innych krajach.

W odróżnieniu od dostępnych w Polsce narzędzi do pomiaru wartości – *Skali Wartości* Rokeacha w adaptacji Brzozowskiego (1996) oraz *Skali Wartości Schelerowskich* Brzozowskiego (1995), *Portretowy Kwestionariusz Wartości* Schwartza w mniejszym stopniu narażony jest na zarzut badania wartości deklaracyjnych, gdyż wykorzystuje pewnego rodzaju pomiar nie-wprost. Abstrakcyjne nazwy używane w dotychczasowych narzędziach zostały zastąpione opisami konkretnych ludzi i zachowań.

Kwestionariusz PVQ skonstruowany został na podstawie spójnej i syntetycznej teorii, zweryfikowanej w badaniach prowadzonych w wielu krajach, również przy użyciu różnych narzędzi (*Skala Wartości* Roekacha, *Schwartz Value Survey*). Jest to zatem narzędzie o solidnym podłożu teoretycznym. Wyniki uzyskane przy jego pomocy mogą być interpretowane w ramach teorii, która z jednej strony kontynuuje i syntetyzuje dotychczasową tradycję badań nad wartościami, z drugiej natomiast strony otwiera nowe możliwości badań, poprzez propozycję ujęcia systemu wartości jako kołowego kontinuum.

Polska wersja PVQ stanowi okazję do wprowadzenia wyników badań prowadzonych w Polsce do głównego

Polska adaptacja Portretowego Kwestionariusza Wartości Shaloma Schwartza

Tabela 5
a Cronbacha skal mierzonych przez PVQ oraz moce dyskryminacyjne itemów

Typ wartości	α Cronbacha w badanej grupie Polaków ($n=1078$)	α Cronbacha w badanej grupie Polaków ($n=2005$)*	Item	Moc dysk.
przystosowanie	.577	.67 (.62; -.72)	7	.27
			16	.45
			28	.54
			36	.46
tradycja	.609	.47 (.39 – .64)	9	.37
			20	.45
			25	.36
			38	.38
przystosowanie – tradycja	.738		7	.31
			9	.38
			16	.47
			20	.51
			25	.42
			28	.41
			36	.51
38	.46			
życzliwość	.640	.67 (.62 – .73)	12	.50
			18	.43
			27	.54
			33	.25
uniwersalizm	.750	.77 (.70 – .81)	3	.44
			8	.34
			19	.57
			23	.56
			40	.45
kierowanie sobą	.650	.60 (.49 – .64)	1	.37
			11	.45
			22	.43
			34	.49
stymulacja	.630	.71 (.61 – .75)	6	.40
			15	.50
			30	.40
hedonizm	.800	.79 (.72 – .84)	10	.63
			26	.60
			37	.70
osiągnięcia	.720	.80 (.72 – .85)	4	.44
			13	.60
			24	.51
			32	.49
władza	.700	.68 (.60 – .77)	2	.43
			17	.60
			39	.54
bezpieczeństwo	.590	.66 (.59 – .69)	5	.33
			14	.42
			21	.27
			31	.33
			35	.38

* Pierwsza wartość jest średnią α ze badanych krajów (Schwartz, 2005): Niemcy, Włochy, Indonezja, Chile, Peru, Ukraina i Polska (badania z roku 2004). W nawiasach podano zakres uzyskanych wskaźników dla pojedynczych krajów

nurtu psychologii wartości. Uzyskane w Polsce wyniki można bowiem porównywać z wieloma wynikami obecnymi w literaturze, które zostały uzyskane w innych krajach lub kulturach. Zarazem umożliwia kontynuację

polskiej tradycji badań nad wartościami i zastąpienie w niej – skądinąd bardzo dobrej, jednak już nieco przestarzałej i bardzo kłopotliwej w stosowaniu – *Skali Wartości* Rokeacha, która dotąd takie porównywania umożliwia.

W okresie włączania się do międzynarodowych projektów badawczych możliwość zastosowania jednego narzędzia jest metodologiczną zaletą ich efektywnej realizacji i interpretacji.

Zmiany polityczne i społeczne, nowe zjawiska ekonomiczne stawiają pytania psychologiczne, na które można dać przynajmniej częściowe, ale użyteczne odpowiedzi, na bazie wyznawanych przez ludzi wartości. Zbieżność systemów wartości może dać podstawę do pokojowego współistnienia skonfliktowanych grup lub nacji. Rozbieżność może być wyzwaniem dla podjęcia pracy na rzecz dobrych relacji międzyludzkich i poprawy jakości życia. Wartości są jednym z niewielu motywów nie wymagających nadzoru zewnętrznego. Są to powody makrosocjalne, które dodatkowo uzasadniają badania nad wartościami.

LITERATURA

- Allport, G., Vernon, P. (1931). A test for personal values. *The Journal of Abnormal and Social Psychology*, 26, 3, 231–248.
- Amar, R. (2005). *HUDAP Manual*. Jerozolima: Hebrew University of Jerusalem.
- Allport, G., Vernon, P., Lindzey, G. (1951). *Study of values. Measuring the dominant interests in personality. Manual of directions*. Cambridge: Houghton Mifflin Company.
- Bielecki, J. (1993). Wybrane metody badania postaw wartościujących i religijnych. W: S. Siek (red.), *Wybrane metody badania osobowości*. Warszawa: Wydawnictwa ATK.
- Brookhart, S. (1995). Rokeach Value Survey. *Mental Measurement Yearbook*, 12.
- Brzozowski, P. (1995). *Skala Wartości Schelerowskich. Podręcznik*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP.
- Brzozowski, P. (1996). Skala Wartości (SW). *Polska adaptacja Value Survey M. Rokeacha. Podręcznik*. Warszawa: Pracownia Testów Psychologicznych PTP.
- Caprara, G., Schwartz, S., Capanna, C., Vecchione, M., Barbaranelli, C. (2006). Personality and politics: Values, traits, and political choice. *Political Psychology*, 27, 1, 1–28.
- Ciecuch, J. (2009). *Identity styles and preferences of values in adolescence and emerging adulthood*. Artykuł wysłany do publikacji.
- Davidov, E., Schmidt, P., Schwartz, S. H. (2008). Bringing values back in. The adequacy of the European Social Survey to measure values in 20 countries. *Public Opinion Quarterly*, 72, 3, 420–445.
- Fischhoff, B. (1991). Value elicitation. Is there anything there? *American Psychologist*, 46, 8, 835–847.
- Gibbins, K., Walker, I. (1994). Multiple interpretations of the Rokeach Value Survey. *The Journal of Social Psychology*, 133, 6, 797–805.
- Koivula, N., Verkaselo, M. (2006). Value structure among students and steelworkers. *Journal of Applied Social Psychology*, 36, 5, 1263–1273.
- Kopelman, R., Rovenpor, J., Guan, M. (2003). The Study of Values: Construction of the fourth edition. *Journal of Vocational Behavior*, 62, 2, 203–220.
- Rokeach, M. (1973). *The nature of human values*. New York: The Free Press.
- Rokeach, M. (1982). On the validity of Spranger-based measures of value similarity. *Journal of Personality and Social Psychology*, 42, 1, 88–89.
- Schmidt, P., Bamberg, S., Davidov, E., Herrmann, J., Schwartz, S. H. (2007). Die Messung von Werten mit dem „Portraits Value Questionnaire“. *Zeitschrift fuer Sozialpsychologie*, 38, 4, 249–263.
- Schwartz, S.H. (1992). Universals in the content and structure of values: Theory and empirical tests in 20 countries. W: M. Zanna (red.), *Advances in experimental social psychology* (t. 25, s. 1–65). New York: Academic Press.
- Schwartz, S.H. (2005). Robustness and fruitfulness of a theory of universals in individual human values. W: A. Tamayo, J. Porto (red.), *Values and behavior in organizations* (s. 56–95). Brasilia: Editora Universidade de Brasilia.
- Schwartz, S. (2006). Basic human values: Theory, measurement and application. *Revue Francaise de Sociologie*, 47, 4, 929–968.
- Schwartz, S.H. (2007). Value orientations: measurement, antecedents and consequences across nations. W: R. Jowell, C. Roberts, R. Fitzgerald (red.), *Measuring attitudes cross-nationally – lessons from the European Social Survey* (s. 161–193). Londyn: Sage.
- Schwartz (w druku). Basic values: how they motivate and inhibit prosocial behavior. W: M. Mikulincer, P. Shaver (red.), *Herzliya symposium on personality and social psychology* (t. 1). Washington: American Psychological Association Press.
- Schwartz, S., Bilsky, W. (1987). Toward a universal psychological structure of human values. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53, 3, 550–562.
- Schwartz, S.H., Bilsky, W. (1990). Toward a theory of the universal content and structure of values: Extensions and cross cultural replications. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 878–891.
- Schwartz, S.H., Melech, G., Lehmann, A., Burgess, S., Harris, M. (2001). Extending the cross-cultural validity of the theory of basic human values with a different method of measurement. *Journal of Cross-Cultural Psychology*, 32, 519–542.
- Schwartz, S.J., Boehnke, K. (2004). Evaluating the structure of human values with confirmatory factor analysis. *Journal of Research in Personality*, 38, 3, 230–255.
- Schwartz, S.H., Rubel, T. (2005) Sex differences in value priorities: Cross-cultural and multi-method studies. *Journal of Personality and Social Psychology*, 89, 1010–1028.
- Schwartz, S.H. Rubel-Lifschitz, T. (2009). Cross-national variation in the size of sex differences in values: effects of gender equality. *Journal of Personality and Social Psychology*, 97, 1, 171–185.
- Schwartz, S.H., Bilsky, W., Janik, M. (w druku). The structural organization of human values – evidence from three rounds of the European Social Survey (ESS). *Journal of Cross-Cultural Psychology*.
- Steinmetz, H., Schmidt, P., Tina-Booh, A., Wieczorek, S., Schwartz, S.H. (2009). Testing measurement invariance using multiple CFA: differences between educational groups in human values measurement. *Quality and Quantity*, 43, 4, 599–616.
- Wieczorkowska, G., Smoleńska, Z. (1991). Jak analizować dane o wartościach? *Psychologia Wychowawcza*, 34, 3, 253–261.
- Zawadzki, B. (2006). *Kwestionariusze osobowości. Strategie i procedura konstruowania*. Warszawa: Wyd. Naukowe Scholar.
- Żywiec, R. (2002). *System wartości a postawy wobec wybranych grup mniejszościowych u Polaków mieszkających w Polsce i za granicą*. Lublin: Instytut Psychologii KUL (mps)